

MIT YOKSULLAŞMASI VE “BAYRAM DEDE” MİTİ

Getting Mythless and the Myth of "Bayram Dede"

Pauvreté de mythe et mythe de “Bayram Dede”

Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ*

ÖZET

Dünyada mitler yeniden önem kazanıyor ve mitin gerçek üstü dünyası, gittikçe gündelik hayata yerleşiyor. Batılı ülkeler, ekonomik zenginlikleri ve bu alandaki bilimsel araştırmaları sayesinde kendi mit ve ritüellerini küreselleştirmek için çaba harcıyorlar. Buna karşılık, Türk ve Doğu mitleri, sosyal ve kültürel hayattaki önemlerini günden güne kaybediyorlar. Doğulu araştırmacılar, kültürlerinin yer yüzünde yok olmaması için, yerel mitlerini çağdaştırmayı ve küreselleştirmeyi denemelidirler. Bunun için, özellikle çocuklara hediye verme uygulamalarının yaygın olduğu mitik bayramlardan, yeni ve çağdaş mitler oluşturmak için yararlanılmalıdır.

Anahtar Kelimeler

Mit, Ritüel, Bayram, Ulusal Kalıt, Küreselleşme

RÉSUMÉ

Les mythes regagnent l'importance dans le monde entier et l'univers irréel du mythe s'installe de plus en plus à la vie quotidienne. Les pays occidentaux cherchent à mondialiser leurs mythes et leurs rituels grâce à ses richesses économiques et à ses recherches scientifiques dans ce domaine. Par contre, les mythes orientaux et turcs perdent de jour en jour l'importance dans la vie sociale et culturelle. Les chercheurs orientaux doivent essayer de moderniser et mondialiser les mythes locaux pour que leurs cultures ne disparaissent pas sur la terre. Pour cela, il faut particulièrement profiter des pratiques des fêtes mythiques qui sont données des cadeaux aux enfants pour reformer des mythes contemporains et modernes.

Mots-clés

Mythe, Rituel, Fête, Patrimoine national, Mondialisation

Dünyayı günden güne tek tipli hale getiren ve ilhâmını kimi Hıristiyanlık değerlerinden alan kültürel küreselleşme olgusu karşısında ulusal kalıtın (ulusal kalıt ve küreselleşme için bkz. Oğuz 2001) korunması yönteminin içe kapanma olması gerektiği, bunun aksine olarak ulusal küreselleştirme yöntemlerinin geliştirilmesi gerektiği konusu ne yazık ki Türkiye’de henüz oluşmuş ve olgunlaşmış bir kültür stratejisi düşüncesi değildir.

Türk kültür değerlerinin yaşamasını sağlamanın “değişime direnerek, korumak”la mümkün olabileceği düşüncesi ile, bu değerlerin mitik kökenlerine itiraz temelinde oluşan “yok sayma” eğilimi, birbirine taban tabana zıt iki yaklaşım gibi görünse de, paradoksal bir işbirliği içinde,

Batıya yönelen Türk toplumunun arkaik dönemlerinden ve Doğu kültürlerinden kaynaklanan ritüellerini yok etmektedir.

Kültür araştırmaları ve çağdaş dünyanın elde ettiği deneyimler göstermiştir ki, bir toplum hangi uygarlık seviyesinde bulunursa bulunsun, çevresindeki gündelik yaşantıyı ve sıradanlıkları değiştiren, insanı olağan üstü varlık ve unsurlarla tanıştıran gizemli bir atmosfer yaratan mitik ve ritüelistik dünyadan kopamamaktadırlar. Nitekim, XIX. ve XX. yüzyıllarda özellikle Batı dünyasını derinden sarsan maddesel gerçekçiliğe dayalı pozitivist akımın, “en gerçek” yönünde ilerlemesi beklenirken, mitlerin dönüşü ile “gerçek üstü” karşısında eski anlam ve önemini yitirmeye başladığı tartışması ortaya çık-

* H.Ü. Türk Halkbilimi Öğretim Üyesi

mıştır. Son yüzyıllarda Uygarlık bakımından sağlanan gelişmeleri, biraz da Batının kendi kendini abartılı biçimde “reklâm” etmesinin etkisinde kalarak, “insanlığın büyük değişimi” biçiminde yorumlamak, mitler ve ritüeller üzerine çalışanlar açısından değerlendirilince görülür ki, maksadını aşan yaklaşımlara kaynaklık etmiştir. Gelecekte Doğu kültürlerinin yerel renklerini ve bir ulusun ulus olarak tanımlanmasını sağlayan “ulusal kalıt” unsurlarını yok edebilecek ve onları Batı kültürü içinde erimeye itebilecek sonuçlar doğurması tehlikesi bulunan bu yaklaşımlar, esin kaynakları Batı mit ve ritüelleri olan “küreselci sermaye”nin işini kolaylaştırmakta, tüketim toplumu yaratmak için yapılan küresel ölçekli dev reklâm kampanyalarından “sebeplen” kimi “yerel sermaye” sahipleri ise, bu “şimdilik” yapay ama gelecekte olağan hale gelecek ve dinsel derinlikler kazanacak olan mit ve ritüel transferlerini desteklemektedir.

Türk toplumunu etkileyen kimi siyasal ve kültürel akımlar arasında “ulus” ve “ulusal kalıt” kavramlarının tanımlanmasında “asgari müşterek” denilen en alt düzeyde dahi bir anlaşmanın olmamasına rağmen, birilerinin “dinsel referans kaynaklarımızda yok”, ötekilerinin “Batı referans kaynaklarımızda yok” diyerek, toplumsal yaygınlığı tartışmasız olan Türk mit ve ritüellerini yok etmede zımnî bir anlaşma düzleminde “azami müşterek” içinde hareket ettikleri görülür. Yüzyıllar boyunca “geleneksel” din yorumcu ve vaizlerinin “hurafe” veya “şamanist kalıntı” diyerek toplum dışına itmeye çalıştığı İslam öncesi kültürel birikimlere dayanan Türk mit ve ritüelleri kaybolmuş veya sosyal hayattaki etkisi azalmışken, günümüz “ultra” din yorumcularının Arap kaynağından gelen dinsel bilgilerle oluşan veya biçimlenen mit ve ritüelleri “paganist” veya “putperestlik çağı” kalıntıları olarak ele almaları, mitsel yoksullaşma döneminin

ikinci basamağını oluşturmuştur. “Ultra” din yorumcularının Arap kaynağından geldiği sanılan mitlere, İslâm dininin kutsal kitabını referans göstererek karşı çıkışları, İslamlık öncesi Türk mitlerini öldüren din yorumcuları tarafından “her uygulamanın kutsal kitapta bire bir karşılığının olması gerekmez, bazı konular toplumsal uzlaşma ile ortaya çıkan dinsel görenek ve gelenek uygulamalarıdır” denilerek reddediliyorsa da, “geleneksel” yorumcuların “ultra” yorumculardan daha “medyatik” olamamaları nedeniyle, İslâm kaynaklı mitlerin yok oluş süreci hızlanmaktadır. Bu çok yönlü saldırılar karşısında bunalan veya etkilenen, öte yandan mit ve ritüelsiz yaşaması mümkün olmayan toplum ise, Batı sosyal veya dinsel tarihinden kaynaklanan mit ve ritüelleri benimsemekle bir uzlaşma zemini aramaya ve ritüelistik ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Bu karşılıklı mit yok etme savaşının vahim sonuçları veya kimin işine yaradığı konusu, ulusal kalıt stratejisi oluşturma sorunsalı içinde ele alınmalıdır.

Noel Baba ve kimi Hristiyanlık mitleri etrafında şekillenen yılbaşı ritüelleri, bütün dünyada olduğu gibi Türk toplumu arasında da yaygınlaşmıştır. Çağdaş tüketim toplumu tarafından, şimdilik “eski yıldan yeni yıla geçiş” sevinci ekseninde uygulanan bu ritüellerin, yaşamasını anlamlı kılan ve Batı kültüründe referansları bulunan mitik ve dinsel arka plânın da uygulamaya paralel olarak gelecekte yayılması ve benimsenmesi doğaldır. Yeni yıl kutlaması, asgari “takvim” bilgisi olan kültürlerde, belli mitolojik gerekçelere dayanan ve kimi ritüellerle ortaya konan bu yönüyle de sıradan bir uygulamadır. Yeni yıla girişte tören düzenleme uygulamasının yer yüzündeki yaygınlığı ile mit ve ritüellerin benzerlik veya farklılığının ayrı konular olmasına rağmen, olgunun Batı Hristiyan mit ve ritüelleri lehine manipüle edilip edilmediği sorunsalı üzerinde du-

rulmamaktadır. Türk toplumunun yeni yılla geçiş sevinci içinde Noel Baba ve öteki Hıristiyanlık mitlerinin yerinin ne olduğunu sorgulayabilecek ulusal kalıt stratejisi geliştirilemediği veya bu konuda uzlaşma sağlanamadığı ve ulusal kalıtın küreselleştirilmesi düşüncesiyle Türk mitlerinin çağdaştırılması hedeflenmediği için, Türk yeni yıl kutlamalarına Noel Baba yerine Boz Atlı Hızır Baba'nın ikame edilip edilemeyeceği konusu tartışma zemini bulamamaktadır.

Dünyayı saran "çağdaş ritüeller", çağdaş insanın hayatını ve ihtiyaçlarını göz önüne alan ve uygulanabilir hale getirilen, büyük oranda Batı Hıristiyan toplumunun sosyal olaylarından ve dinsel tarihinden kaynaklanan ritüellerdir. Son dönemlerde tüketim toplumu yaratılması stratejisi içinde geliştiren özel gün kutlamalarını, bir grubun baktığı gibi sadece hediyeleşmeyi zorunlu kılan kapitalist tutuklar olarak yorumlamak, yeterli değildir. Örneğin, Hıristiyanlık dışı toplumlara "Sevgililer Günü" olarak sunulan günün Hıristiyan toplumlarda "Saint Valentin Günü" olduğu ve erken dönem Hıristiyanlık mitlerinden ve azizlerinin hayatlarından esinlenilerek popülerleştirildiği gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır. Bu kutlamanın zamanla Saint Valentin miti etrafında Hıristiyanlık değerlerini kabul veya beğeniye dönüşmesi, Hıristiyanlık dışı toplumlarda ulusal kalıt stratejileri açısından "kültürel yok oluşun ayak izleri", "kültürler arası etkileşimin doğal sonuçları" veya "kültür değiştirimin olumlu görünümüleri" olarak mı değerlendirilmelidir?

Bu ve benzeri konularda düşünce üretilememesi, yerel mit ve kültürlerden kaynaklanan çağdaş ritüeller yaratılamaması ve bunun yerel sermaye sahiplerine benimsetilememesi etapları, sorunun ana unsurlarını oluşturmaktadır.

Ulusal kalıtın ulus olarak kimliğini-

zi oluşturan ve tanımlayan temeller olduğu ve ulusal kalıtın korunmasının çağdaştırma ve ulusaldan küresele doğru yayma ile mümkün olabileceği gerçeği, değerlerini küreselleştiren kültürler dikkate alındığında daha iyi gözlenebilir. Ulusal kalıtın toplumu bir araya getiren en belirgin unsurları arasında mitler ve bunlardan kaynaklanan ritüeller ilk sıralarda yer almaktadır. Mitler ve dinsel inançlardan kaynaklanan toplumsal törenler olarak insanlığın ritüellere olan ihtiyacının değişmezliği, uygarlık düzeyi bakımından öne geçmiş toplumlarda gözlenmiştir. Eski mit ve ritüellerin yerlerini yenilerinin alması olgusu doğru yorumlanamadığından zaman zaman mit ve ritüellere duyulan ihtiyacın ortadan kalktığı düşünülmüş ise de, bu düşüncelerin geçersizliği, mit ve ritüellerin ne olduğunu (Dundes 1984, Günay 1990, Rappaport 1997) ve toplumlar için önemini sorgulayan mit araştırmaları uzmanlarının bildiği bir konudur.

İslamlık öncesinde "Atlı-Göçebe", İslamlık döneminde "Yerleşik-Köylü" yakın dönemde "Batılı-Kentli" diye tanımlayabileceğimiz uygarlık süreçlerinde Türk mitleri yaratılmış veya biçimlenmiş ve bunlar ritüelistik törenlerle toplum hayatına kazandırılmıştır. Toplumların yeni mitler yaratması ve bunları toplumsal uzlaşma ve katılımı ritüelistik uygulamalara dönüştürmesi kolay değildir. Mit ve ritüeller inanç arka plânından desteklendikleri için, çağdaş toplumların kurguladığı mitlerde bile dinsel referanslar önemli yer tutmaktadır. Batı kültüründe çağdaştırılan ve bütün dünyaya sunulacak tarzda biçimlendirilen "Noel Baba" veya "Saint Valentin" mitleri böyledir.

Son dönemlerde dünyayı saran ve tamamı Batı din ve kültüründen kaynaklanan "özel gün" uygulamalarının kapitalist sermayenin tüketim toplumları yaratma çabalarının ürünü olduğu şeklindeki değerlendirmeleri İslam kaynaklı bayramlar

bağlamında yorumlayacak olursak, sonucun söylenenden daha farklı olduğunu görürüz. Her ne kadar bütün Müslüman ülkelerde Ramazan ve Kurban bayramları, “bayram hazırlıkları”, “hediyeleşme” ve “misafir ağırlama” gibi kültürel göstergeler bakımından Türkiye ile bire bir paralellik göstermese de, bayramda temiz giyinme, yeni giysiler giyme gibi reddedilemez alışkanlıklar, hemen hemen bütün İslam toplumlarında görülmektedir. Baskın Batı kültürünün ve medyanın rüzgarını arkasına alan sermaye sahiplerinin, yeni özel günler icat ederken ve büyük paralar harcayarak bunları tanıtmaya çalışırken, Dünya üzerinde iki milyara yaklaşan nüfusuyla İslam ülkelerinin reklâmsız, tanıtımsız hatta biraz da horlanarak sürdürdüğü bayram ritüellerini, tüketim alışkanlıklarının korunması ve geliştirilmesi açısından neden görmedikleri sorusu, “paranın dini yoktur” vecizesi ile birlikte değerlendirilmelidir. Fransa’nın stratejik araştırmalarını yürüten bilim kuruluşu olan ve kısa adı CNRS olan Le Centre National de la Recherches Scientifiques (Bilimsel Araştırmalar Millî Merkezi) tarafından yayınlanan “**La fête du mouton**” (Koyun Bayramı) adlı yaklaşık 350 sayfalık araştırma, Fransa, Belçika ve İngiltere gibi Batı ülkeleri ile Faseli, Cezayireli (ülke adlarının bu şekilde kullanımı için bkz. Oğuz 2002) ve Türkiye gibi İslam ülkelerindeki Kurban Bayramını özellikle tarihi kaynakları ve güncel durumuyla inceleyen ciddi bir eser olarak, Kurban Bayramının mitik ve ritüelistik kaynaklarına eğilir ve bu bayramın İslam dünyasındaki etkinliğini vurgular.(Brisebarre 1998). Kısaca söylemek gerekirse Batı, Doğunun kültür kaynakları ve bunların uygulamaları hakkında Doğuların sandığından daha fazla bilgiye ve bilimsel araştırmaya sahiptir ve dolayısıyla kapitalistlerin bu büyük “hazine”yi cehaletleri nedeniyle değerlendiremedikleri düşünülemez. Buradan hareket-

le, Batılı sermayedarın kendi kültürünü küreselleştirme bakımından belli bir tavrın içinde olduğu veya en azından öteki kültürlerden gelebilecek küreselleştirme önerilerine kapalı olduğu söylenebilir. Bunun karşısında Doğulu sermaye sahiplerinin özgün olmayı düşünmeksizin Batılı ortaklarının kültürel etkisinde kalmaları ve kendi toplumlarında Batı mit ve ritüellerini “tüketim toplumu yaratma ülküsü” doğrultusunda yaymaya çalışmaları, genelde Doğunun, özelde Türk topluluklarının mit yoksullaşmasına neden olmaktadır.

Bugün özellikle Türkiye ölçeğinde Türk toplumu, “geleneksel” din yorumcularının İslamlık öncesi, “ultra” din yorumcularının Arap kültüründen kaynaklanan İslamî dönem mit ve ritüellerini etkisizleştirmeleriyle ortaya çıkan mit yoksullaşmasının doğal sonuçlarını yaşamaktadır. Bunların üzerine Türk kültürünü küçümseyen ve Batı kültürünü “benimseyen” etkin çevrelerin “medyatik” baskısı eklenince, Türk toplumunun ulusal kalıtını küreselleştirmesi veya eski mit ve ritüellerini çağdaşlaştırarak etkinleştirmesi süreçleri tıkanmaktadır.

Kuzey Afrika’dan Orta Doğu’ya Rumeli’den Türkistan’a uzanan geniş bir Türk kültürü “etki” alanında, Türk dilinden gelen bayram kelimesi, bayram kavramını karşılamak üzere bilinmekte ve kullanılmaktadır. “Bayram” kelimesini kullanan toplumlarda bayram gelenekleri bir çok açıdan bir birine benzemektedir. Türk veya Doğu sermaye sahiplerinin, esasen kendi doğal ortamında var olan bayram tüketim alışkanlıklarını, Batılı meslektaşları gibi biçimlendirerek yönlendirmesi, yeni üretim ve tüketim dengeleri oluşturabilir. Ramazan ve Kurban bayramlarında çocukların hediyelerini “Bayram Dede”nin getirmesi temelinde iyi hazırlanmış bir mitin Dünya İslam nüfusu dikkate alındığında yaşaması ve bölgesel açıdan küreselleşmesi pekâlâ mümkündür. Yeter ki,

bilimsel bilgiyi popülerleştirme süreçlerine yerel sermaye ve buna bağlı olarak kitlesel iletişim araçlarını ellerinde tutanlar destek versinler. Dünyada Noel Baba mitinin yaygınlaşması, paradoksal olarak Bayram Dede mitinin yaygınlaşmasında bir karşı referans olarak olumlu etki yapabilir. Bayram Dede mitinin çağdaş bir mit olarak hazırlanması ve çağdaş tekniklerle halka sunulması ile ulusal kalıtın tanımlanması ve nelerin ulusal kalıt olarak korunup yaşatılacağı ve geliştirileceği sorunu birbiriyle ilişkilendirilerek ele alınmalıdır. Örneğin toplum, “Bayram Dede” mitinin referansının Ramazan veya Kurban bayramı gibi dinsel kaynaklı oluşunu benimsemiyorsa ve bu bayramları ulusal kalıt olarak görmüyorsa böyle bir mitin yaşama şansını artırmak çok masraflı kampanyalar gerektirebilir. Eğer toplum bunun aksini düşünüyorsa Bayram Dede mitinin çok az bir çabayla toplum katmalarına yerleşmesi mümkündür. Bu konuda toplum mühendislerinin afaki değerlendirmelerinin yerine, halkbilimi araştırmalarının sonuçlarından yararlanmak gerekir.

Miladî takvimin kabulünden sonra toplum hayatından uzaklaştırılan “Nevruz”un 1990’larda “acının miti” olarak geri döneceğini, ne geleneksel uygulamaları çağdışı görenler, ne eski Türk kültür değerlerini hurafe olarak niteleyen geleneksel din yorumcuları tahmin edebilirdi. Toplum dışına itilmelerine göz yumulan veya neden olunan mitleri yeniden canlandırmak için dünyanın enerjisi harcanmakta ama başarılı olunamamaktadır. Kökeni hangi kültüre dayanırsa dayansın Türk kültür hayatında zemin tutmuş ve toplumsal uzlaşma temelinde benimsenmiş mit ve ritüelleri yaşatmak, çağdaşlaştırarak kü-

resele kazandırmak ve mit yoksullaşması ve bunun doğal sonucu olarak öteki kültürlerin mitlerini benimseme olgusu karşısında yeni ve yaratıcı çözümler aramak gerektiği gerçeği, -acı Nevruz deneyimi de dikkate alınarak- unutulmamalıdır.

Dünyada son dönemlerde başlayan “mit sempatisi”nin, bilimsel araştırmaları hızlandıracağı beklenmelidir. Türk halkbilimi araştırmacıları, dünya mitoloji çalışmalarını yakından izlemeli ve mitler üzerine daha fazla eğilmelidir. Bu arada eski mitlerin varlığını belgelemeye ve arşivlemeye yönelik “durum tespiti” tarzındaki yapılması gereken geleneksel çalışmaların üzerine mit çözümleme yöntemlerini eklemelidir. Bu birikime paralel olarak, çağdaş toplumun mit ihtiyacını karşılamaya yönelik düşünceler üretmeli ve çağın sanatsal ürün üretim imkanlarını ve tüketim kanallarını göz önüne alarak mitleri çağdaşlaştırma ve güncelleştirme stratejileri geliştirmelidir.

KAYNAKLAR

Brisebarre, Anne-Marie, 1998, *La Fête du mouton, Un sacrifice musulman dans l'espace urbain* (Koyun Bayramı, Kentsel Yerleşimde Bir Müslüman Kurbanı), Paris, CNRS Yayını.

Dundes, Alan, 1984, *Sacred Narrative, Readings in the Theory of Myth*, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Yayını.

Günay, Umay, “Ritüeller ve Hıdırellez”, *Millî Kültür*, Sayı: 72

Oğuz, M. Öcal, 2001, “Küreselleşme ve Ulusal Kalıt Kavramları Arasında Türk Halkbilimi”,

Millî Folklor, Sayı: 50.

Oğuz, M. Öcal, 2002, *Tunuseli İnceleme-ri/Études de Tunisie*, Ankara, Millî Folklor Yayını.

Rappaport, A. Roy, (Çev. Kürşat Korkmaz), “Ritüel”, *Millî Folklor*, Sayı: 33.